

När björn och varg härjade i leksandsbyar

I Torsarvets fäboddar satt mormor inne i stugan och kärnade smör. Det var på höstsidan och kreaturen gick lösa på åkern och betade. Då får hon genom det lilla fönstret åt gården se getterna komma springande med upplyfta huvuden som de brukade göra när de är riktigt rädda. När hon ser genom gavel-fönstret får hon även se korna komma springande med svansarna i vädret. Då förstår hon att något ovanligt är på färde och skyndar ut och släpper kreaturen in i ladugården.

I granngården blev uppståndelsen ännu större. Gubben satt inne och åt och gumman skulle gå ut i boden efter tunnbröd, då hon får höra oväsendet ute på åkern. Hon lägger tunnbrödet på brostenen samt ropar på gubben. Båda skyndar ut på åkern, där de får se en stor varg, som jagar korna. Gubben är ej sen att blanda sig i leken. Hojtande och skrikandesvänger han hatten i luften och springer in bland korna. Fastän han var vapenlös lyckades han dock skrämma vargen på flykten in i skogen. Senare fingo de veta, att två vargar strövat genom trakten. I en grannfäbod hade de lyckats ta en get. Det gamla märket att rovdjuren vänta oväder när de kommer nära gårdarna slog in, ty efteråt blev det regn och rusk.

Av alla rovdjuren var dock björnen den man hade största respekten för. Våra förfäder, som så mycket vistades i skog och mark, måste hysa en ständig fruktan för björn. Så sent som på 1850-talet ofredades man i socknens östra del av björn, och folket i trakten uppbådades till skallgång. År bosjön utsågs som slutmål för skallet. Därifrån sträckte sig skallarmen i en väldig båge runt den trakt där man trodde att björnen fanns. I den del av skallarmen, som befann sig längst bort från sjön, ställde kvinnorna upp, och bland dem var mormor, beväpnad med ett björnsjūt. Det var regel att de skulle stå så nära varandra att deras spjut nådde tillsamman, så att de kunde mota björnen, ifall han kom och ville ut. De skulle även föra så stort oväsen som möjligt, under det de säkra skyttarna närmast sjön skulle vara så tysta de kunde. Ute på sjön satt skyttar i ekor för den händelse björnen skulle bege sig ut i vattnet. Så marscherade man på och ju närmare sjön man kom desto mindre blev ringen och desto tätare ledet. När man nalkades sjön - så har mormor berättat - började skotten smälla. Men det var icke björnar man fällde utan harar som de i skallet deltagande herrarna sköto. Björnen befann sig redan från början utom ringen.

I fäbodstället Perhansbo, just där järnvägen går fram, höll man efteråt ett festligt samkväm. En man var harmsen över att han icke fått skjuta björnen, gick ut och sköt en kula mot en dörr i ett uthus. Hålet efter kulan kan man ännu se.

När skallgången misslyckades försökte man ta björnen med sax. Björnsaxar utlades både av en pubbe i Vålberg och av karlarna i Hackmora. Rätt vad det är, kommer bud till Hackmora att björnen fastnat i deras sax. Både män och kvinnor i den lilla byn skyndade nu iväg för att se den starkes belägenhet. Under vägen dit gör karlarna ett avstick för att se på ett företag som en av dem hållit på med vid sidan av vägen.

De hunno nätt och jämnt avlägsna sig förrän björnen, som slitit sig lös från saxen, kom och anföll de ensamma kvinnorna och rusar på en av dem. När karlarna, som hört kvinnornas rop, kommo fram hade björnen slagit omkull kvinnan

16
och stod nu mitt över henne med nosen böjd mot hennes ansikte. När en av karlarna kommer framspringande ser björnen upp och får då ett välriktat slag av yxan mitt i pannan, så att han avdånad sjunker ned. Karlarna är nu kvicka att vältra undan björnen och få fram kvinnan som blivit riven på halsen, dock icke livsfarligt. Med sina yxhammare ger sig karlarna sedan på björnen, som får hela huvudet sönderkrossat.

Men gubben i Vålberg blev missnöjd över att hackmora karlarna tagit björnen för honom.

Upptecknat av: R.O.Andersson. Infört i Dalpilen den 26 maj 1945.

1. När moster Anna såg räven

Efterson man förr aldrig hade några höns, var räven icke så synnerligen farlig för husdjuren. De enda han vågade sig på var de små lamm. När därför en tacka, som ofta hände, födde sina lamm i skogen var det fara för räven, i synnerhet om hon fått två lamm. Den vanliga åsikten var att en tacka kunde försvara två lamm, men var det två var det ena tillspillogivet ifall räven skulle uppenbara sig.

Den enda historien om räven jag vet mig ha hört av de gamla och som strängt taget är någon historia alls har följande lydelse: En solig dag på senhösten följde moster Anna fåren till Backsveden, ett gårde öster om Torsarvet, där de fingo gå och äta på lindorna. Under tiden satte hon sig på en renkant och läste i en bok. När hon ser upp får hon se en räv i lindans nedre kant som med listiga blickar betraktar de små lamm. Hon får då brått med att nappa till sig några stenar och springa efter räven som skyndar nerför backen. Hon märker att han icke tänker försvinna utan gömmer sig bakom en buske men när hon kommer närmare och kastar stenarna ger han sig slutligen iväg med sin långa svans över gårdesgården och vägen, vid gamla milstolpen, och vidare in i skogen.

De gamla märkena, att när rovdjuren komma nära gårdarna, vänta de oväder, slog in, ty efteråt blev ett stort oväder med snöstorm så att man icke kunde släppa ut fåren mera det året.

2. Varghistorier

En höstdag när korna gingo lösa och betade på åkern i Torsarvet fick mormor, som befann sig inne i stugan, genom det lilla fönstret åt gården se getterna komma springande och satte huvud och svansar högt i vädret. När hon sedan ser ut genom gavel-fönstret fick hon även se korna komma springande utifrån åkern, med svansarna i vädret. Då förstod hon att något ovanligt var på färde och skyndade sig ut och släppte djuren in i fäjsset. I Gatugården som låg intill var det lika stor uppståndelse. Gatufar satt inne och åt och gumman skulle gå ut i boden efter tunnbröd. När hon gick in igen fick hon höra oväsendet bland kreaturen. Hon lägger "brödsrocken" på brostenen, ropar på sin man och båda skynda ut på åkern. Där får de se en stor varg som jagar korna. Gatufar var ej sen att blanda sig i leken. Hojtande och skrikande svänger han hatten i luften och springer in bland korna. Gumman stände in och vrålade. De lyckades snart skrämma vargen på flykten in i skogen.

Senare fingo de veta att det varit två vargar som strövat genom trakten och gjort påhälsningar både i Lissbjörken, Åfredsbodarna och andra platser. På ett ställe, jag minns icke var, hade de lyckats taga en get.

Även nu slog de gamla märkena in, ty ett väldigt oväder följde på detta rovdjursbesök.

Uddgården, som var min morfars födelsehem, hade sina fåbodar i Lissbjörken. Där hade de en gång på höstsidan, sedan de fått hem fåren från skogsbetet, släppt dem på bete i Kullgårdsängen som ligger nedanför Lissbjörken. Medan fåren gingo där gjorde folket en tur till Ullvi för att uträtta några sysslor där. När de sedan kommo tillbaka hade vargarna varit och huserat bland fåren. Det blev då att plocka upp och tillvarataga resterna efter en mängd av vargarba rivna får. Blott ett fåtal voro kvar välbehållna.

En historia av senare datum, likaledes från Uddgården, förtäljer att getterna en sommar medan man var i Ullvi gingo själva till Lissbjörken. Efter ett par dagar var även folket färdiga att följa efter. När de kommo fram till fåbodarna funno de getterna där, men en ung get saknades. Vid en noggrann undersökning funno de tydliga spår av att getterna blivit jagade av vargar. När de gingo och letade fingo de höra den unga geten bräka och slutligen hittade de henne i en gammal gruva på Lissbjörkberget, mellan Sjösnoberg och Lissbjörktjärn. Den stackars geten hade, jagad av vargar hoppat ner i den till hälften vattenfyllda gruvan men lyckats komma på en sten eller avsats

18 på gruvans vägg och räddade sig därigenom både från att drunkna och från vargarna. Med tillhjälp av en stege kunde man få geten välbehållen upp igen.

3. Björnhistorier

Av alla rovdjur var björnen den som var mest fruktad. Hans uppträdande mitt på dagen under sommaren, då både folk och få mycket vistades i skogen, gjorde honom än mer farlig.

Min morfar jänte en syster till honom befunno sig en gång på hemfärd från Falun. Det var medan min morfar ännu varxogift. I skogen stannar morfar ett tag medan systern med hästen fortsatte. Plötsligt visar sig en björn som kastar rovgiriga blickar på hästen. Kvinnan uppgiver höga rop i sin förskräckelse. Morfar var icke långt borta. När han kommer fram till åkdonet ser han blott hur buskarna i skogen vika sig för den flyende björnen.

Första året morfar och mormor voro gifta saknade de en ko som följt de andra på bete i skogen. Morfar gick och letade. En natt befann han sig högt uppe på Ås-
ledsberget när han hörde kyrkklockan slå tolv. Kon fann han icke den gången, men senare hittades rester av henne. Hon hade blivit tagen av en björn.

(En del av innehållet i dessa rovdjurshistorier har ROA åter givit i en tidningsartikel, som återfinns på annat ställe i minnesboken)

(Fortsättning av "När kom potatisen till Ullvi.")

vid krigets början 30 och vid dess slut 35 år gammal. Om nu alla dessa verkligen varit med i kriget så skulle den första potatisen i Ullvi ha odlats i följande gårdar: Urwäders, Wålbergs, Snarvgården och Kockgården, samt i den gård där Corpral Wass bodde.

Sägner från potatisens barndom äro märkligt nog icke många, ett par har jag dock hört berättas av de gamla, men de härstamma troligen från Ahlströmers tid och har intet med odlingen i bvn att göra. Den ena är om att de i en gård fått litet potatis som de skulle sätta, de skottade ner dem i grobar icke vetande om det sedan skulle växa upp träd eller buskar. Den andra är om en patron som odlade potatis i sin trädgård. De växte och bar frukt. På hösten plockades bären och patron ställde till med en stor bjudning, vid denna bars också den nya rätten in och gästerna bjödos på "jolpärknapper" stuvade i smör. Snart började gästerna trängas omkring spisen där alla ville spotta. Till sist tog även värden själv för sig, snart fick även han nog och gav befallning om att den nya rätten skulle tagas bort. Dagen efter kalaset satte patronen igång med att utrota den nya växten som nu visat sig icke alls kunna motsvara förväntningarna. Den grävdes upp med rötterna, allt skulle brännas. Men vid bränningen lade patron märke till den goda lukten, ett ljus gick upp för honom och han utropade: "Det är bestämt rötterna de äta!" Han skaffade sig nu bättre upplysningar och fortsatte med odlingen. Potatis kom sedan på hans bord både i vardagslag och vid kalas.

Naturligtvis tog det lång tid innan potatisodlingen fick den utsträckning som den längre fram i tiden fick. Min mormor som var född 1812 berättade att när hon var en liten flicka, fingo de ett år rikligt med "jolpärur"; de fingo en hel kärrflake, hennes far låvade då flickan att hon skulle få "möla jolpärur", förut hade man räknat potatisen för "suggöl" som man borde äta bröd till.

Källor: Karl Grimberg, Svenska folkets underbara öden.

Rönnäs Anna Olsdotter: Berättat sagnärna.

S o l d a t e n S t o l p e s U p p l e v e l s e r .

I Östra Rönns bodde förr en riktig pratmakare som hette Stolp Daniel Ersson. Hans hustru Brita Andersdotter var från Uddgården i Ullvi. Till yrket var han, förutom jordbrukare, skinnskräddare och som sådan var han ofta i tillfälle att ute i bygden larma med sina historier. Skräddarlaget flyttade ju från gård till gård. Allra mest beryktad var han dock för att hans far, soldaten Stolpe en gång fått både brännvin och toback av den onde. En gång var Stolp Daniel i Torsarvets fäbodar och hjälpte Göstas far att lägga pärt på fästaket, det var vist sommaren 1895. Då var det min bror och jag som togo tillfället i akt och utfrågade honom hur det var med den där historien omm hans far. I början var gubben icke så värst meddelsam men snart kom han i tagen och då avlöste den ena historien den andra. Förr var det vanligt att soldater från Dalregementet kommenderades till ~~vakt~~ Marstrand för att gå ~~vakt~~ vid den gamla fästningen, som då var fängelse. Det var på en sådan kommendering som Stolpe upplevde detta. Det var en tämligen mörk natt när Stolpe gick vakt, ett stycke utanför området låg en stor tvåvåningsbyggnad som man trodde vara obebodd, men rätt vad det är så lyser det i alla fönstren och från huset kommer sedan en man som går rakt emot Stolpe. Enligt reglementet skulle vakten ropa halt när någon kom innom vissa stegs avstånd, men det gjorde nu icke Stolpe utan lät främlingen komma ända fram där han stannar och tar fram en flaska, slår en sup i en tumlare och räcker soldaten i det han säger: "Fryser du?" När Stolpe förtärt supen ser han huru främlingen travar och letar i sina fickor, kommer så fram med en över ett kvarter lång fläta svensktoback som han räcker åt vakten. Stolpe trodde hela tiden att han hade att göra med en människa, lät vara att det var en mystisk sådan.

En sak som soldaterna där i Warstrand icke alls voro belåtna med var att i hela staden icke fanns någon riktig toback utan endast norska blad, därför blevo kamraterna, nästa dag, förvånade över att Stolpe hade svensktobak och sade: "~~Åh~~ Den har du visst fått av själva den onde!" Men att det verkligen var så fingo de veta nästa natt då en soldat från "Bygda" gick samma pass som Stolpe natten förut gått. Samma skådespel upprepades, men nu ropade vakten halt! mannen macherar dock på tills han kommer så nära att den fällda bajonätten står mitt igenom honom, samtidigt lyser det ur hans öga.

Detta är vad jag mins att Stolp Daniel berättade, Av andra har jag hört att även den andra soldaten fick en sup, men när han tog emot tumlaren var han så rädd att han skakade och alltsammans spildes ut, då sade mannen: "Klen ä du och klent får du då mä dä å!"

Soldatrotarna

Leksand med Siljansnäs och Djura var förr indelade i 150 rotar, varje rote skulle anskaffa och enligt vederbörligt reglemente utrusta och avlöna en soldat. Dessa, tillsammans med nödigt befäl, bildade Första Majorens Kompani. Namnet ändrades frampå 1800-talet till Leksands kompani.

Goljat Erik Andersson, som är född 1856, kan ännu vid 84 års ålder ur minnet uppräknat namnen på alla, så när som på två av rotarna. Detta har han lärt sig som ung pojke, de flesta namnen genom att läsa på bänkarna i kyrkan, där rotebönderna hade sina platser. Och enligt hans uppgifter återfinnes här en lista.

R.O.A.

Soldaterna Nymän och Goljat

På den tomt i Ullvi som nu äges av folkskollärare Drake var förr en gård som kallades Perhanslasses, sedermera Goljats. Någon riktigt gammal gård torde det icke ha varit. Det ser ut att den blivit grundad av Lars Persson från Rännås, född 1717, död 1793, som gifte sig med Perhans Anna Persdotter från Ullvi nr 2, född 1716, död 1799. Om de helt nybyggde gården eller om där förut funnits en gård, ägd av andra är nu svårt att säga.

Deras son Per som efter den övertog gården gifte sig med Kus Margareta Andersdotter från Berg, en kvinna som bland sina förfäder har en lång rad soldater. Hennes far var soldaten och kyrkvaktaren Anders Efraimsson Kuse, född i Lindesberg, son till Efraim Rälls därstädes. Hennes mor härstammar från soldaterna Dunder, Tiger och Hammar, alla från Berg.

Av deras barn blevo två soldater. Den äldsta, Lars Persson Nymän, född 1775, drog ut i kriget och dog i Värmland år 1809. En annan från Ullvi som dog i Värmland samma år var Jonas Daniel Olsson, född 1786. Om honom har man berättat att när han drog ut i kriget stodo hans anhöriga och sågo efter honom när han i sällskap med en annan Ullvispojke gick bort över åkern (troligen vintervägen). Han gick då med "tvekrokig rygg". Båda dessa komo aldrig tillbaka.

När man vet hur litet eller intet de år 1809 i Värmland förlagda trupperna (Västra armén) voro i delo med fienden kan man antaga att de dogo av sjukdom, kanske i den då grasserande lantvärnssjukan, en sjukdom som liknade spanska sjukan.

Carl Grimberg skriver i sin bok: "Hälsotillståndet inom västra armén hade redan under sommaren 1808 varit otillfredsställande, och under hösten, som kom tidigt med regn och kyla det året, försämrades tillståndet ytterligare. På en brigad var den 1 december långt över hälften sjuka och dödligheten var stor. Väst härjade rådsot och nervfeber.

Den gamla soldargraven vid Bodakulle i Järnskögs socken i Värmland återinvigdes den 21 sept. 1948, då blommar nedlades framför minnesstenen. Gravplatsen hade då renoverats på bekostnad av Järnskögs hembygdsförening med bidrag från Stora Kopparbergs Bergslag och Morgårdshammars bruk. En bataljon ur Dalregementet under befäl av major Klingspor kom till Järnskög i juli 1808. Det var under den fältsjukan som då rasade som 100 dalkarlar fick sin grav på Bodakullen.

Den andra soldaten i Perhanslassesgården var korpralen Anders Persson Goljat, född 1777. Man har berättat att han varit i Pommern och att han följt med Karl Johan. Troligen började han sin krigarbana vid 28 års ålder i Gustav IV Adolfs pommerska krig 1805 - 1807. Av gamlas berättelser tyder dock ingenting på att han varit med i finska kriget. Troligen var han då med i västra armén som slutligen under Adlersparres ledning tog första steget till konungens avsättning. Vidare

22
kan man av sägnerna räkna ut att han 1813 - 1814 medföljde hären under Karl Johan i Tyskland, Danmark och Norge. Goljat innehade medalj, lika stor som en sexskilling, "För tapperhet i fält". Den bar sedan vid högtidliga tillfällen i ett blågult band på bröstet. En sägen som knappast kan vara sann är, att han arbetat åt sig medaljen. I så fall skulle det vara vid byggandet av Göta kanal, då han säkert var med i sällskap med de övriga soldaterna. Den 28 april 1812 avtågade nämligen 1ste Majorens, det vill säga Leksands Compagni till Göta Canal på arbetscomender. De återvände hem den 28 oktober samma år. Senare var han en lång följd av år kyrkvaktare, en plats som han innehade till sin död. På äldre dagar var han förutom bonde även skonakare och gjorde skor som alla ville ha. Han var beryktad för sin fåordighet. Det dröjde länge innan man fick svar på en fråga, så att man skämtsamt sade att det tog en hel dag att tinga skonakaren. När man först framförde sitt ärende svarade ha: "Jasså". Sedan var det att undan för undan i olika former framställa frågan tills man slutligen fick svaret, som var bestämt och säkert att lita på.

Goljat var gift med Bagg Brita Andersdotter från Slättberg. Sonen Per gifte sig till Flygargården, en dotter flyttade sedan hon gift sig till TibbieUddgården och en till Tibble. Dottern Brita som är min farmor, stannade på gården och gifte sig med Kock Anders Andersson från Roma. Av deras barn blev det sedan ingen som blev bosatt på gården.

Korpral Goljat dog 1857, 80 år gammal. Vid begravningen som var på en vardag var medaljen fästad vid bärklädet som låg över kistan. Den tillvaratogs sedan av sonen och finnes ännu i Flygargården.